

Львівський національний університет імені Івана Франка

ЧМІЛЬ ІРИНА ІГОРІВНА

УДК 329:316.422(4-191.2+4-11)

**СТАНОВЛЕННЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ І ТРАНСФОРМАЦІЯ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ У ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ
(НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ)**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському національному університеті імені Івана Франка
Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат політичних наук, доцент
Мандзій Любомира Степанівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри політології

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Ротар Наталія Юріївна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
професор кафедри політології та державного управління

кандидат політичних наук, доцент
Ключкович Анатолій Юрійович,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»,
доцент кафедри політології і державного управління

Захист відбудеться 30 вересня 2016 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д.35.051.17 у Львівському національному університеті імені Івана
Франка за адресою: 79001, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 301, тел. (032) 239-
44-62

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного
університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. М. Драгоманова, 5

Автореферат розіслано ___ серпня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. В. Бунь

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Суспільно-політичні рухи є дієвим та доступним засобом впливу на інститути влади, силою, що здатна швидко реагувати на зміни у суспільстві та мобілізувати людей задля вирішення нагальних проблем. Роль цих формувань однаково важлива за будь-якого політичного режиму: вони сприяють залученню людей до політичного життя, а також дають можливість шляхом колективної діяльності реалізовувати певні потреби та бажання. Безперешкодна діяльність суспільно-політичних рухів є невід'ємним елементом демократії, оскільки вони забезпечують реалізацію великої кількості прав громадян. Також рухи є атрибутами розвиненого громадянського суспільства, без існування якого неможливе становлення демократії. В авторитарних і тоталітарних державах суспільно-політичні рухи виступають чинником дестабілізації та делегітимації правлячого режиму, а також стають об'єднуючою ланкою у боротьбі проти владної верхівки.

Недвієвість комуністичної влади в період назрівання політичної та економічної криз сприяла формуванню й активізації діяльності суспільно-політичних рухів у країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ). Вони, як суб'єкти соціально-політичних змін, пришвидшили перехідні процеси, забезпечили швидку та успішну трансформацію політичних систем країн регіону. Тому детальний аналіз специфіки діяльності суспільно-політичних рухів в одинадцяти країнах ЦСЄ (Болгарії, Естонії, Латвії, Литві, Польщі, Румунії, Словаччині, Словенії, Угорщині, Хорватії та Чехії), кожен з яких демонструє власні особливості утворення, діяльності та подальшої трансформації, дає можливість виокремити можливі сценарії розвитку подій в інших країнах, які стають на шлях демократизації.

Ліквідація однопартійних режимів в країнах ЦСЄ, демократизація, а в окремих випадках досягнення незалежності свідчать про значні здобутки суспільно-політичних рухів. Визначальна роль цих, зазвичай опозиційних формувань, у процесах трансформації політичних систем передбачає необхідність вивчення окресленої проблематики.

Аналіз особливостей трансформації суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ у політичні партії дає можливість виокремити певні закономірності цих процесів як для країн регіону, так і для інших країн світу, а також прослідкувати вплив утворених таким способом партій на партійні системи та на формування політичного процесу зазначених держав.

Актуальність дослідження зумовлена також і необхідністю систематизації відомих досліджень у руслі аналізу суспільно-політичних рухів та утворених на їх основі політичних партій. Тому визначення особливостей трансформації суспільно-політичних рухів у політичні партії в країнах ЦСЄ, а також виокремлення моделей розвитку посткомуністичних рухів сприяє комплексному дослідженню цієї проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у межах комплексної наукової теми кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка «Політичний процес в Україні у контексті світового досвіду» (державний реєстраційний номер 0116U001656).

Мета та завдання дослідження. Метою даної роботи є визначення сутності суспільно-політичних рухів на різних етапах діяльності та утворених на їх основі політичних партій, зокрема визначення особливостей трансформації суспільно-політичних рухів у політичні партії в країнах ЦСЄ.

Для реалізації поставленої мети запропоновано вирішити такі **завдання**:

- з'ясувати стан та еволюцію вивчення проблеми суспільно-політичних рухів і політичних партій загалом і в країнах ЦСЄ;
- узагальнити основні парадигми та концепції суспільних рухів, їх характеристики, стадії розвитку та основні класифікації; визначити суть феномену транзитних суспільно-політичних рухів; розглянути теоретико-методологічні засади дослідження політичних партій, проаналізувати особливості політичних партій у країнах ЦСЄ в період 1980–1990-х років, зокрема сформованих із суспільно-політичних рухів;
- виокремити основні індикатори транзитних суспільно-політичних рухів у країнах ЦСЄ; розкрити чинники формування цих рухів; з'ясувати мету діяльності транзитних суспільно-політичних рухів у країнах ЦСЄ та проаналізувати їх соціальний склад;
- розкрити вплив зовнішніх факторів на особливості діяльності транзитних суспільно-політичних рухів; дослідити роль публічності у діяльності суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ; охарактеризувати формат переговорів «круглого столу»; дослідити національну та загальнорегіональну специфіку транзитних суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ;
- проаналізувати причини криз транзитних суспільно-політичних рухів у країнах ЦСЄ; окреслити основні інституційні та ціннісні чинники трансформації суспільно-політичних рухів у політичні партії в країнах ЦСЄ;
- систематизувати знання про політичні партії, що виникли на основі транзитних суспільно-політичних рухів, проаналізувати взаємозв'язок між неоднорідністю соціального складу рухів і кількістю політичних партій, що сформувалися внаслідок їхньої трансформації.
- визначити моделі розвитку транзитних суспільно-політичних рухів у країнах ЦСЄ.

Об'єктом дисертаційної роботи є суспільно-політичні рухи в країнах ЦСЄ та утворені на їх основі політичні партії.

Предметом дослідження є особливості становлення, функціонування і трансформації суспільно-політичних рухів у політичні партії в країнах ЦСЄ.

Робоча гіпотеза дослідження: Масові суспільно-політичні рухи за своїм визначенням були антикомуністичними, тому з поваленням режимів «державного соціалізму» вони виконали свою історичну місію і сходять із політичної арени, трансформуючись у політичні партії здебільшого правого ідеологічного спрямування.

Хронологічні межі дослідження. Нижня межа – період формування суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ (у випадку Польщі це кінець 1970-х – початок 1980-х років, у випадку інших країн регіону – друга половина 1980-х років). Верхні рамки дослідження обмежуються проведенням наступних після установчих парламентських виборів у країнах ЦСЄ (грунтуючись на теорії демократичного транзиту, згідно з якою становлення демократії відбувається з призначенням перших вільних і конкурентних

виборів). Враховуючи, що в Угорщині, Словенії та Хорватії демократизація відбулася швидше, ніж в інших країнах ЦСЄ, дослідження транзитних суспільно-політичних рухів у цих країнах обмежується установчими виборами та їхніми наслідками.

Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження виступає функціоналізм та неофункціоналізм, що лежить в основі вивчення передумов та особливостей регіональної інтеграції суспільних груп, а також неоінституціоналізм, що використовується як методологічна основа при дослідженні формальних і неформальних політичних інститутів. Головним методом став порівняльний аналіз, що передбачає зіставлення однотипних процесів у країнах ЦСЄ, а також виокремлення відмінних та спільних рис у розвитку суспільно-політичних рухів цих країн та їх трансформації у політичні партії. Ці методи є більш адаптивними при дослідженні суспільно-політичних рухів та політичних партій країн ЦСЄ.

Зважаючи на специфіку дисертаційного дослідження, сформульованої мети та поставлених завдань, серед основних застосованих методів можна виділити також метод історизму, біхевіористський, системний, контент-аналізу та моделювання.

Метод історизму дав змогу розкрити проблему в її часовій послідовності і динаміці та здійснити всебічне вивчення об'єкта дослідження у зв'язку з історичними умовами його існування. За допомогою біхевіористського методу проаналізовано протестну поведінку окремих осіб і різних груп у країнах ЦСЄ. Метод системного аналізу сприяв дослідженню порушеної в роботі проблематики загалом і окремих її частин, більш повному розкриттю взаємозалежностей між особливостями розвитку суспільно-політичних рухів країн регіону в цілому та у кожній із досліджуваних країн.

Для обробки емпіричного матеріалу було використано метод контент-аналізу, що уможливив аналіз програмних документів суспільно-політичних рухів і політичних партій, конституцій країн ЦСЄ, законів та інших нормативних актів, а також публікацій у ЗМІ. Метод моделювання дав змогу дослідити суспільно-політичні рухи країн ЦСЄ та утворені на їхній основі політичні партії шляхом розробки та обґрунтування моделей розвитку суспільно-політичних рухів у країнах ЦСЄ.

Крім вищезгаданих, було застосовано такі загальнонаукові методи: узагальнення, синтез, індукція, дедукція, аналогія.

Наукова новизна роботи визначається вибором її предмета та об'єкта дослідження, а також проблематикою, що досі не мала цілісного розгляду у закордонній та вітчизняній політичній науці. Дисертація є першою в Україні комплексною науковою розвідкою проблеми трансформації суспільно-політичних рухів у політичні партії на прикладі країн ЦСЄ. Наукова новизна визначається розглядом нових ідей, тенденцій та аспектів в аналізі передумов утворення, особливостей діяльності та чинників інституціоналізації і трансформації суспільно-політичних рухів у країнах ЦСЄ.

У межах дисертаційної роботи отримано наукові результати, які характеризуються новизною і є логічним вирішенням поставлених у роботі завдань.

Зокрема, вперше в українській політичній науці:

- введено поняття «транзитного руху», який виникає у період трансформації політичної системи та спрямований на її злам або якісну зміну. Зокрема, застосовано це поняття до посткомуністичних рухів у країнах ЦСЄ;

- визначено та проаналізовано, що чинниками формування транзитних рухів у країнах ЦСЄ були: процес лібералізації, послаблення репресивного апарату, політика перебудови та гласності в СРСР, наявність попереднього досвіду демократичного розвитку;
- зазначено, що мета суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ в період 1980–х років була їх системним елементом, оскільки їхня ідеологія була розмита і не відігравала суттєвої ролі в процесі інтеграції активістів і прихильників рухів;
- на основі аналізу основних індикаторів (передумов утворення, мети, соціального складу, ролі лідерів, методів діяльності тощо) транзитних суспільно-політичних рухів у країнах ЦСЄ виокремлено шість моделей їх розвитку: плюралістична (Польща, Чехія), національна (Словаччина), комуністична (Болгарія, Румунія), балтійська (Естонія, Латвія, Литва), партійна (Угорщина, Хорватія), коаліційна (Словенія);
- розкрито причини криз (зокрема, внутрішні суперечності та непорозуміння між лідерами рухів після здобуття влади і/чи зміни цілей) суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ; доведено, що різноманітність складу рухів сприяла виокремленню в їх межах угруповань із різними інтересами, що неминуче призвело до перетворення більшості рухів у політичні партії;
- визначено інституційні (прийняття нових конституцій і законів або внесення змін до вже чинних (скасування статті про керівну роль комуністичної партії); участь в установчих виборах) і ціннісні (виникнення нових завдань на основі вирішення попередніх, зміна політичного дискурсу, політичний плюралізм) чинники інституціоналізації суспільно-політичних рухів, пояснено особливості їх прояву у кожній із досліджуваних країн, а також зроблено висновок, що на основі рухів у більшості країн ЦСЄ сформувалися політичні партії правого спрямування;

уточнено:

- понятійний апарат політичної науки в частині тлумачення таких досліджуваних термінів як: «суспільно-політичний рух», «громадський рух», «політичний рух», «неінституційне формування», що створює можливість для подальшого використання уніфікованої термінології при дослідженнях суспільно-політичних рухів у країнах ЦСЄ в період трансформації політичних систем;
- теоретичні аспекти вивчення політичних партій (зокрема, розглянуто основні дефініції поняття, ознаки, класифікації, функції тощо) країн ЦСЄ, зокрема систематизовано дослідження у руслі цієї проблематики;
- політичні та соціально-економічні причини (монополія комуністичних партій на владу, їх недієвість в умовах назріваючих політичних та економічних криз тощо) утворення суспільно-політичних рухів, а також першочерговість тих чи інших передумов їх формування;
- обґрунтування, що суспільно-політичні рухи у більшості країн ЦСЄ в період 1980–1990–х років були антикомуністичними. Це зумовлено бездіяльністю комуністичної влади, що призвела до виникнення серйозних економічних і політичних проблем;

одержало подальший розвиток:

- обґрунтування, що транзитні суспільно-політичні рухи стали передумовою трансформації політичних систем у більшості країн регіону і пришвидшили демократизацію цих країн;
- положення, що політичні партії, утворені з транзитних суспільно-політичних рухів після установчих виборів, мали суттєвий вплив на партійні системи країн регіону, проте нестабільність цих партій зумовила їх швидкий розпад або об'єднання з іншими політичними партіями.

Теоретичне та практичне значення результатів дисертації полягає у тому, що вона суттєво доповнює доробок політичної науки щодо вивчення суспільно-політичних рухів і політичних партій у країнах ЦСЄ, а також є вагомою джерельною базою для вивчення особливостей посткомуністичної трансформації політичних систем країн ЦСЄ. Основні положення та висновки дисертації можуть бути використані в підготовці монографій, наукових праць, посібників і підручників, а також для розробки спецкурсів із політичних наук.

Отримані результати можна використати для кращого розуміння можливих напрямків діяльності суспільно-політичних рухів у країнах, що стоять на шляху демократизації.

Матеріали наукової роботи, зокрема її висновки і рекомендації, можуть стати основою для інформаційно-аналітичних напрацювань та управлінсько-організаційних рішень у практичній політичній діяльності, що пов'язана з функціонуванням суспільно-політичних рухів і політичних партій.

Апробація результатів. Основні ідеї та результати дисертації апробовано на наукових конференціях: Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Дніпропетровськ, 29-30 листопада 2013 р.); звітних науково-практичних конференціях кафедри політології ЛНУ імені Івана Франка (Львів, 3 лютого 2014 р., 9 лютого 2015 р. та 8 лютого 2016 р.); III Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Науковий діалог «Схід-Захід» (Кам'янець-Подільський, 7 червня 2014 р.); міжнародній науковій конференції «Політичні кризи в державах та регіонах Європи: внутрішні передумови та зовнішні виклики у XX – на початку XXI століть» (Ужгород, 16-17 жовтня 2014 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Політика: теорія та практика в сучасному суспільстві» (Берегово, 29 квітня 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «XV Кирило-Мефодіївські читання» (Харків, 22 травня 2015 р.). Результати дослідження також обговорено на засіданнях кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено в 5 статтях (3 наукові статті у фахових виданнях України із політичних наук та 2 статті у наукових періодичних виданнях іноземних держав з політологічної тематики (Чехія та Польща) і 6 тезах конференцій).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 239 сторінок, із них 183 сторінки основної роботи. Список використаних джерел містить 273 позиції.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт, предмет і методологічні засади, вказано наукову новизну роботи, показано її теоретичне та практичне значення, наведено відомості про апробацію та публікації результатів дослідження, висвітлено структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі дисертації «**Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження суспільно-політичних рухів і політичних партій в країнах Центрально-Східної Європи**» проаналізовано ступінь дослідження проблеми українськими і закордонними ученими, а також подано огляд джерельної бази дослідження. Розглянуто наукові праці дослідників, що стали основою для вивчення суспільно-політичних рухів і політичних партій загалом та у країнах ЦСЄ. Зазначено, що дослідженням феномену суспільно-політичних рухів, а також розробкою їхніх основних парадигм і концепцій займалася низка науковців, серед яких: Р. Айрман, Є. Вятр, Е. Гідденс, Д. Де ла Порта, І. Дементьєва, М. Зальд, О. Здравомислова, Дж. Кілліан, У. Корнхаузер, Х. Крізі, Д. Макадам, Дж. Маккарті, А. Мелучі, Т. Павлова, О. Ротмістров, Н. Скобеліна, Р. Тернер, С. Терроу, Ч. Тіллі, Г. Тох, А. Турен, Е. Фром, Р. Хаберле тощо. Значний внесок у розвиток теорії суспільно-політичних рухів зробили й українські дослідники С. Боева, Л. Камінська, О. Кудіна, О. Хижняк, О. Хуснутдінов та інші.

Суспільно-політичні рухи на прикладі окремих країн ЦСЄ чи досліджуваного нами регіону загалом аналізували М. Бернхард, Є. Валева, Я. Войніцкі, Б. Желіцкі, П. Зарічний, Н. Калашнікова, А. Носова, А. Турен, Д. Фурман, Г. Харциєва тощо. Вони зосереджували свою увагу в основному на аналізі антикомуністичних рухів 1980–1990-х років переважно в контексті їх впливу на посткомуністичну трансформацію країн ЦСЄ.

В основу дисертаційної роботи були покладені також доробки канадського науковця В. Гомеза, який досліджував процес трансформації посткомуністичних рухів країн ЦСЄ у політичні партії. Активне вивчення останніх було спричинене зростанням їхньої ролі у суспільстві. Значний внесок у розробку загальної теорії політичних партій у другій половині ХХ ст. зробили К. Джанда, М. Дюверже, Дж. Ла Паломбара, Дж. Сарторі, К. фон Бойме тощо. Серед українських дослідників ґрунтовні роботи, присвячені дослідженню політичних партій належать В. Бебику, А. Колодій, Л. Кормич, А. Романюку, Ф. Рудичу, С. Рябову, Ю. Шайгородському, Ю. Шведі тощо.

Наявність відмінностей між політичними партіями в країнах ЦСЄ та партіями країн сталої демократії, а також розвиток багатопартійності в постсоціалістичних країнах на основі впровадження принципу політичного плюралізму зумовили інтерес дослідників до аналізу політичних партій країн ЦСЄ. В основу нашої роботи покладено праці Л. Бенніх-Бьоркман, Г. Голосова, І. Жуковського, Е. Задорожнюк, Т. Ішиями, Р. Катца, Г. Кітчельта, П. Копецкі, Л. Копечека, А. Латкова, В. Литвина, П. Майєра, К. Меркотан, О. Нікогосян, А. Панєб'янка, Л. Приходько, А. Романюка, Г.-Й. Феєна, В. Стоярової, Л. Шачковської, Я. Шедо, Ю. Шведи тощо.

Дослідження особливостей діяльності суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ відбувалося в контексті аналізу посткомуністичних трансформацій цих країн. Серед джерельної бази, присвяченої вивченню перехідних процесів у країнах ЦСЄ, можна виокремити наукові напрацювання Є. Вятра, В. Гізіцкі, Л. Даймонда, Р. Дарендорфа, Б. Кагарлицького, Т. Карла, Т. Кузьо, П. Льюїса, Ю. Новопашина, Є. Пономарьової, Х. Уелш, С. Хантінгтона, Ф. Шміттєра, І. Яжборовської та інших. Праці цих науковців були використані при дослідженні передумов утворення суспільно-політичних рухів і стали основою для аналізу впливу антикомуністичних рухів на трансформацію політичних систем країн ЦСЄ.

Аналіз перерахованих напрацювань у руслі вивчення феномену суспільно-політичних рухів і політичних партій країн ЦСЄ дає можливість стверджувати, що їхня проблематика є детально розробленою як в іноземній, так й у вітчизняній політологічній літературі. Проте, більшість із цих досліджень стосуються вивчення теоретичних аспектів досліджуваної нами проблеми. Відповідно існує необхідність більш детального аналізу суспільно-політичних рухів у конкретних країнах. Водночас дуже мала кількість досліджень присвячена комплексному аналізу трансформації суспільно-політичних рухів у політичні партії. Основна джерельна база напрацювань у руслі цих проблем представлена окремими дослідженнями суто суспільно-політичних рухів або ж політичних партій країн ЦСЄ. Тому існує потреба у систематизації наявної інформації.

У другому розділі «**Теоретико-методологічні засади дослідження суспільно-політичних рухів і політичних партій**» розглянуто понятійно-категорійний апарат дисертації, проаналізовано наявні у політичній науці теоретичні підходи до розуміння феномену суспільно-політичних рухів і політичних партій, окреслено методологічні аспекти роботи.

У підрозділі 2.1. «*Суспільно-політичний рух: концептуальне визначення та теоретико-методологічні особливості дослідження*» проаналізовано основні парадигми суспільно-політичних рухів (колективної поведінки (масового суспільства), колективної дії (мобілізації ресурсів) та нових суспільних рухів), а також концепції, що розвивалися у їх межах. Зважаючи на відсутність загальноприйнятого визначення «суспільно-політичного руху», розглянуто найпоширеніші дефініції цього поняття. Більшість західних дослідників вважають, що суспільно-політичні рухи – це колективна діяльність, спрямована проти існуючої системи влади і домінуючої системи цінностей та має на меті реалізацію соціальних змін. Це визначення підкреслює неінституційний характер суспільно-політичних рухів. Разом із тим існує інша група дослідників, що наголошують на певній організаційній оформленості та структурованості рухів.

На основі аналізу значної кількості дефініцій, а також основних характеристик суспільно-політичних рухів виокремлено їх універсальні індикатори. До них належать: 1) слабка організаційна структура; 2) зорієнтованість на досягнення визначеної мети, і відповідно, розмитість ідеології; 3) відсутність розробленої програми дій; 4) об'єднання людей часто різної ідеологічної приналежності; 5) відсутність фіксованого членства; 6) динамічність і короткотривалість. Ці характеристики відрізняють суспільно-політичні рухи від інших видів асоціацій (профспілок, громадських організацій, груп тиску, неурядових організацій тощо), з якими їх часто порівнюють.

Розглянуто передумови формування суспільно-політичних рухів, зокрема здійснено їх класифікацію на об'єктивні та суб'єктивні. Наголошено, що діяльність суспільно-політичних рухів, а також їх роль у функціонуванні політичної системи та функції залежать від політичного режиму, який склався в країні. Відмінності у функціях та особливостях діяльності рухів дали поштовх до їхньої типологізації. Автором проаналізовано основні класифікації рухів, введено поняття «транзитного руху» щодо тих рухів, які існували в період трансформації політичних систем, у тому числі й до антикомуністичних рухів країн ЦСЄ 80–90-х років ХХ ст. У межах цього підрозділу також розглянуто основні стадії розвитку суспільно-політичних рухів, визначено причини їх розпаду і трансформації у політичні партії.

У підрозділі 2.2. *«Політичні партії та партійні системи: методологічні підходи дослідження»* виокремлено низку дефініцій поняття «політична партія», проаналізовано основні елементи, що її конституують. Визначено та детально розкрито функції політичних партій, а також розглянуто їх основні класичні типології та класифікації в країнах ЦСЄ. Зазначено, що на зміну масовим політичним партіям за типологією М. Дюверже прийшли так звані «всеохоплюючі», тому детальна увага приділена їхньому аналізу, а також картельним партіям, що почали активно формуватися на початку 70-х років ХХ століття. У контексті дослідження політичних партій країн ЦСЄ в період трансформації політичних систем проаналізовано поняття «транзитних партій», що мають риси «політичних рухів» чи «політичних коаліцій», з одного боку, і риси класичних політичних партій, з іншого. Наголошено, що політичні партії країн досліджуваного регіону в період трансформації політичних систем характеризувалися «крихкою» електоральною базою, тому відносно важливу роль у їхній діяльності відігравало партійне членство, а провідну – партійне керівництво. Через невизначеність соціальної бази ускладнювався процес ідеологічної ідентифікації політичних партій країн ЦСЄ.

Поряд із універсальними партіями, важливе місце серед політичних партій країн ЦСЄ у 1980–90-х роках займали комуністичні партії, які зберігали ключові ознаки масової партії. У другій половині 1980-х років у керівництві цих партій почали формуватися різні течії, що мали відмінні погляди на минуле комуністичного режиму та подальший курс партії. Реорганізація комуністичних партій, інституціоналізація суспільно-політичних рухів, а також відновлення раніше заборонених партій вплинули на становлення партійних систем країн ЦСЄ кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. Значна увага у межах цього підрозділу приділена аналізу останніх. Зазначено, що з початком трансформації (особливо після установчих парламентських виборів) спостерігалось бурхливе зростання кількості політичних партій. Проте досить швидко більшість політичних партій, що брали участь в установчих виборах, розпалися, трансформувалися або об'єдналися з іншими партіями. Поступово відбувався перехід від формальної чи реально існуючої однопартійної системи до багатопартійності.

У третьому розділі **«Діяльність суспільно-політичних рухів у країнах Центрально-Східної Європи»** розкрито передумови формування суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ, визначено і проаналізовано їх цілі та соціальний склад, а також здійснено порівняльний аналіз особливостей діяльності суспільно-політичних рухів у країнах досліджуваного регіону.

У підрозділі 3.1. «Чинники формування суспільно-політичних рухів у країнах Центрально-Східної Європи» зазначено, що формування посткомуністичних рухів у країнах ЦСЄ супроводжувалося національними особливостями розвитку кожної з досліджуваних країн. Це зумовило наявність певних відмінностей у форматі посткомуністичних об'єднань, тому при їх характеристиці у роботі застосовується поняття «суспільно-політичного руху» у його широкому значенні. Дослідження рухів країн одного регіону уможливило виокремлення спільних індикаторів і чинників формування цих рухів. До останніх відносимо: процес лібералізації в країнах регіону, політику перебудови та гласності в СРСР; розкол правлячої еліти на прихильників реформ і супротивників; активізацію опозиції в умовах послаблення репресивних заходів політичного режиму; наявність попереднього досвіду демократичного розвитку; наслідування прикладу інших країн ЦСЄ, в яких суспільно-політичні рухи сформувалися дещо швидше. Наголошено, що лібералізація як основний чинник формування суспільно-політичних рухів у країнах ЦСЄ сприяла також утворенню екологічних, пацифістських і культурних рухів, які викрили антинародність режиму і дали поштовх до активізації антикомуністичних рухів.

У підрозділі 3.2. «Мета діяльності та соціальний склад суспільно-політичних рухів у країнах Центрально-Східної Європи» наголошено, що формування транзитних суспільно-політичних рухів як реакції на недовіру до комуністичної влади і необхідність змін передбачало антикомунізм як характеристику рухів у більшості країн ЦСЄ. У низці країн антикомунізм як мета був першочерговим і стосувався комуністичних партій своїх країн, в інших – другорядним і був спрямованим проти федеральної комуністичної влади. Зазначено, що мета у транзитних рухах виступала системним елементом, оскільки ідеологія була розмита. Тому не стільки був важливим зміст мети, як її наявність. Це підтверджується еволюцією мети транзитних суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ протягом всього періоду їх діяльності.

Встановлено, що соціальний склад досліджуваних нами рухів характеризувався різноманітністю і часто залежав від сили і рівня впливу комуністичної партії в конкретній країні. Це відрізняло транзитні рухи країн ЦСЄ 1980–1990-х років від інших суспільно-політичних рухів в історії.

Підрозділ 3.3. «Особливості та соціальний контекст суспільно-політичних рухів країн Центрально-Східної Європи» присвячений дослідженню впливу зовнішніх факторів на розвиток суспільно-політичних рухів у країнах ЦСЄ, аналізу основних характеристик діяльності досліджуваних нами рухів і способів їх взаємодії із владою.

Падіння комуністичних режимів і трансформація політичних систем у країнах ЦСЄ проходила практично одночасно у вигляді ланцюгової реакції, що спричинено, перш за все, спільними проблемами та близькістю країн регіону одна до одної. Держави, котрі мали більш відкриті кордони та лояльнішу владну верхівку, запозичували методи успішної опозиційної діяльності в суспільно-політичних рухів інших країн.

Зазначено, що значний вплив на подальше утворення та методи діяльності транзитних рухів у країнах ЦСЄ мала Польща, в якій основою формування впливової антикомуністичної опозиції стали протести робітників, що відбулися ще у 1970-х роках. Наголошено, що фінансова підтримка США, допомога різного роду міжнародних

організацій, а також політика СРСР також мали вплив на розвиток суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ в період трансформації політичних систем.

Однією із основних характеристик діяльності суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ була публічність. Залучення людей до діяльності рухів відбувалося шляхом організації масових мітингів, демонстрацій, акцій протесту тощо. Публічність розширювала можливості для активних дій і, відповідно, була необхідною для реалізації поставлених цілей. Наголошено, що прагнення керівництва рухів мирно вирішити назрілі проблеми сприяло впровадженню формату переговорів «круглого столу», який успішно був реалізований у Польщі, Угорщині та Болгарії.

У розділі 4 «**Чинники та наслідки трансформації суспільно-політичних рухів у політичні партії в країнах Центрально-Східної Європи**» проаналізовано причини трансформації суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ, визначено основні чинники, які сприяли перетворенню рухів у політичні партії, описано наслідки трансформації суспільно-політичних рухів, розглянуто основні політичні партії, що утворилися на основі досліджуваних нами рухів.

У підрозділі 4.1. «*Кризи суспільно-політичних рухів як передумова їх трансформації у політичні партії в країнах Центрально-Східної Європи*» зазначено, що суспільно-політичні рухи у своєму розвитку проходять через кризовий етап, який може бути спричинений як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Часто такий переломний момент у діяльності суспільно-політичних рухів виникає через внутрішні суперечності та протиріччя між його лідерами. Останні не завжди можуть пройти випробовування владою. Наголошено, що непорозуміння всередині рухів, зазвичай, настає після досягнення ними визначеної мети.

У підрозділі 4.2. «*Інституційні та ціннісні чинники трансформації суспільно-політичних рухів у політичні партії в країнах Центрально-Східної Європи*» проаналізовано, що трансформації суспільно-політичних рухів сприяла низка чинників, які можна класифікувати на інституційні та ціннісні. До останніх належить досягнення поставленої мети, і, відповідно, виникнення нових завдань на основі вирішення попередніх; зміна політичного дискурсу внаслідок відсторонення комуністичних партій від влади та політичний плюралізм як цінність, що пізніше була інституційно закріплена у нових конституціях. Наголошено, що інституційні чинники, як і ціннісні, мали місце у всіх країнах, але не всюди стали вирішальними. До цього виду факторів можна віднести прийняття нових конституцій і законів або внесення змін до вже існуючих.

У підрозділі 3.3. «*Наслідки та кількісні параметри трансформації суспільно-політичних рухів у політичні партії в країнах Центрально-Східної Європи*» зазначено, що аналіз соціального складу суспільно-політичних рухів у більшості країн ЦСЄ звів до мінімуму можливість перетворення цих формувань в одну політичну партію. Серед прихильників і членів рухів були представники різних ідеологій, професій, вікових груп. Відповідно, після того як антикомунізм як мета став не актуальним, проявилася строкатість складу рухів. Крім того, серед керівництва транзитних рухів було багато харизматичних лідерів, які мали власні погляди на подальшу долю рухів, а також відмінні інтереси та цілі. Це зумовило формування із транзитних рухів декількох партій. У тих країнах, де утворилася одна партія, члени руху були більш згуртованими і готовими йти на компроміс.

На основі аналізу характеристик транзитних рухів країн ЦСЄ, особливостей їх становлення, функціонування і подальшої трансформації виокремлено шість моделей розвитку суспільно-політичних рухів в країнах ЦСЄ: плюралістичну, національну, комуністичну, балтійську, партійну та коаліційну.

ВИСНОВКИ

За результатами здійсненого аналізу зроблено такі **висновки**:

1. Аналіз джерельної бази дослідження суспільно-політичних рухів і політичних партій, партійних систем загалом і в країнах ЦСЄ свідчить про ґрунтовні напрацювання в руслі цієї проблематики. Проте наукові здобутки вчених більшою мірою зосереджені на вивченні теорії, особливо це стосується аналізу суспільно-політичних рухів. Діяльність останніх у країнах ЦСЄ вивчається переважно у контексті дослідження посткомуністичної трансформації цих країн.

Аналізу суспільно-політичних рухів і політичних партій країн ЦСЄ бракує комплексності. Їх дослідження, зазвичай, відбуваються відокремлено одне від одного, що перешкоджає формуванню цілісної картини досліджуваної нами проблеми. Тому існує необхідність систематизації всього напрацьованого раніше матеріалу.

2. Суспільно-політичні рухи, починаючи з другої половини ХХ ст., стали активно вивчатися у західній політичній науці. У цей час були розроблені основні парадигми, що дали змогу всебічно проаналізувати це поняття. У межах американської школи дослідження суспільних рухів розроблено перші дві парадигми: колективної поведінки (масового суспільства) і колективної дії (мобілізації ресурсів). Європейську школу суспільних наук представляє парадигма нових суспільних рухів. Представники цих парадигм розглядають поняття руху з різних, відмінних аспектів, хоча погоджуються з тим, що суспільно-політичні рухи є невід'ємним елементом будь-якого суспільства, колективною дією спрямованою на зміни.

Аналіз дефініцій поняття «суспільно-політичний рух», а також його основних ознак дає можливість виокремити універсальні індикатори, що характерні для цього виду неінституційних формувань. До них належать: 1) слабка організаційна структура; 2) зорієнтованість на досягнення визначеної мети і, відповідно, розмитість ідеології; 3) відсутність розробленої програми дій; 4) об'єднання людей різної ідеологічної приналежності; 5) відсутність фіксованого членства; 6) динамічність і короткотривалість. Ці характеристики відрізняють суспільно-політичні рухи від інших видів асоціацій, із якими їх часто порівнюють.

Різноманітність поглядів на визначення суті руху зумовила виокремлення різних причин його формування, які можна поділити на суб'єктивні та об'єктивні. До останніх належать: наявність спільних незадоволених інтересів громадян, небажання влади враховувати та адекватно реагувати на різноманітні потреби та інтереси суспільства, а також нездатність політичних партій швидко та вчасно їх реалізовувати, невідповідність класичних політичних інститутів вимогам часу. Головною суб'єктивною передумовою появи руху є відчуття невдоволеності власним становищем. У недемократичних країнах важливою передумовою формування суспільно-політичних рухів виступає процес лібералізації.

Діяльність суспільно-політичних рухів та їхня роль у функціонуванні політичної системи залежить від режиму, що склався в країні. Вони виступають своєрідним стабілізатором за демократичних режимів, а в авторитарних і тоталітарних країнах стають інтегруючою політичною силою, чинником дестабілізації правлячого режиму.

Напрямки діяльності суспільно-політичних рухів залежать від їхнього типу. За ставленням до існуючої політичної системи суспільно-політичні рухи можна поділити на дві групи: 1) рухи, спрямовані на злам системи або на її якісну зміну (антифашистські, антиколоніальні, демократичні рухи тощо); 2) рухи, націлені на часткову зміну системи (екологічні, пацифістські, суфражистські рухи тощо). До першої групи належать рухи, які мали місце переважно в період трансформації політичних систем, тому їх можна характеризувати як транзитні. Посткомуністичні рухи у країнах ЦСЄ теж можна вважати транзитними, оскільки вони мали на меті злам або суттєве реформування політичної системи.

Транзитні суспільно-політичні рухи, як і будь-які інші, мають певний період існування, який завершується занепадом, що виникає в результаті досягнення рухом поставлених цілей, або ж неможливості їх реалізації. У такому разі рух або припиняє своє існування, або трансформується у політичну партію.

Інституціоналізація суспільно-політичних рухів у країнах ЦСЄ сприяла виникненню нових політичних партій у цих країнах. Партійна система країн регіону зазнала змін і після оновлення та, у більшості випадків, перейменування комуністичних партій цих країн. Аналіз досліджень науковців показує, що більшість із них наголошують на відмінностях політичних партій посткомуністичних країн від подібних формувань у країнах Західної Європи. Політичні партії країн ЦСЄ прийнято умовно називати «транзитними партіями» цього періоду. Вони мають риси суспільно-політичних рухів, з одного боку, і риси класичних політичних партій, з іншого.

Партії, що утворилися із суспільно-політичних рухів, можна вважати об'єднаннями парасолькового типу, які включають представників часто різних політичних ідеологій, що об'єднані спільною метою.

Зважаючи на розмитість ідеологічних засад більшості політичних партій, в посткомуністичній політиці формуються партії на зразок «універсальних», «електорально-професійних», або ж «всеохоплюючих партій» («catch-all party»), які націлені на залучення до своїх лав якнайбільшої кількості членів із метою досягнення успіху на виборах.

3. Транзитні суспільно-політичні рухи країн ЦСЄ характеризувалися наявністю спільних індикаторів, до яких належать: 1) передумови: транзитні рухи виникли як реакція на необхідність змін, на недовіру до комуністичної влади в період назріваючих криз; 2) мета: вони були альтернативою комунізму, прагнули ліквідації монополії комуністичних партій на владу, демократизації, а в окремих випадках – досягнення незалежності чи автономії; 3) склад: характеризувалися різноманітністю соціального складу (у віковому аспекті, матеріальному, ідеологічному тощо); 4) ідеологія: внутрішній плюралізм рухів стосувався й ідеології, яка не була чіткою. Для транзитних рухів ідеологія не була чинником згуртування, для цих рухів головною була мета, яка здебільшого об'єднувала в лавах рухів представників як лівих, так і правих ідеологій; 5) роль лідерів: враховуючи, що ідеологія в транзитних рухах була розмитою, вони мали

потребу в персоналізації. Лідерів у керівництві рухів, як правило, було декілька, що спричинене бажанням недопустити повторного зосередження влади в одних руках, а також не до кінця структурованою формою і неоднорідним складом. Лідери сприяли інтеграції активістів руху навколо визначених цілей; 6) методи діяльності: транзитні рухи, як правило, діяли публічно та мирно (за винятком Румунії), організовуючи різного роду мітинги та демонстрації. Публічність рухів була способом залучення нових членів до їхнього складу. Виняток становили рухи Угорщини, Словенії та Хорватії, діяльність яких була кабінетною, що зумовлено форматом опозиції у цих країнах; 7) організаційна структура: транзитні рухи – динамічні структури, що утворилися, як правило, в столицях (за винятком «Солідарності», що взяла початок з Гданська) і на перших етапах своєї діяльності мали представництво лише в найбільших містах; 8) опозиційність: суспільно-політичні рухи країн ЦСЄ періоду трансформації політичних систем протидіяли правлячій комуністичній владі, тому їх можна характеризувати як опозиційні. Антикомунізм як характеристика рухів був характерним для транзитних рухів більшості країн ЦСЄ. В окремих випадках (Словаччина, Словенія, Хорватія, Естонія, Латвія, Литва) суспільно-політичні рухи були ще й національно-державними.

Наявність переліку індикаторів характерних для більшості транзитних рухів країн ЦСЄ дає можливість виокремити спільні чинники формування посткомуністичних рухів. До них можна віднести: процес лібералізації в країнах регіону, політику перебудови та гласності в СРСР; розкол правлячої еліти на прихильників реформ і супротивників; активізацію опозиції в умовах послаблення репресивних заходів політичного режиму; наявність попереднього досвіду демократичного розвитку; наслідування прикладу інших країн ЦСЄ, в яких суспільно-політичні рухи сформувалися дещо швидше.

Важливу роль у забезпеченні цілісності транзитних суспільно-політичних рухів відіграла мета. Вона виступала системним елементом руху, виконуючи роль ідеології. Остання в транзитних рухах була розмитою і не мала вирішального впливу на їх діяльність. Мета рухів еволюціонувала протягом всього періоду їх існування. На перших етапах діяльності їхня мета полягала у ліквідації монополії комуністичних партій на владу, демократизації, а в окремих випадках – боротьбі за автономію чи незалежність своїх країн. Метою посткомуністичних рухів країн ЦСЄ було повалення комунізму, що підтверджує частину нашої гіпотези. У ряді країн антикомунізм як мета була першочерговою і стосувалася комуністичних партій власних країн, в інших – другорядною і була спрямована проти федеральної комуністичної влади (СКЮ у випадку Словенії та Хорватії та КПРС у випадку Естонії, Латвії, Литви). Діяльність суспільно-політичних рухів у країнах, де антикомунізм не був основною метою, спрямовувалася, перш за все, на досягнення незалежності чи автономії власних держав. Згодом мета рухів змінилася і стосувалася проведення необхідних реформ, формування правової держави, впровадження засад ринкової економіки, європейської системи цінностей тощо. Проте навіть еволюція мети не вплинула на її значущість, враховуючи, що для суспільно-політичних рухів важливим був не стільки зміст мети, як її наявність.

Розмитість ідеології та об'єднання на основі мети сприяли різноманітності та неоднорідності соціального складу транзитних рухів країн ЦСЄ. Їх формування демонструвало національні особливості, зумовлені, перш за все, політичними умовами,

що склалися в країні. Відтак, соціальний склад рухів часто залежав від сили і рівня впливу комуністичної партії в країні. У тих державах, де провладні партії були порівняно слабкими та здатними на компроміс, а здійснювана ними політика характеризувалася відносною поміркованістю, рухи формувалися знизу. І, навпаки, там, де правлячі партії були впливовими, суспільно-політичні рухи утворилися зверху, з представників комуністичних партій, враховуючи, що можливостей самоорганізації знизу практично не було.

Аналіз особливостей формування транзитних рухів країн ЦСЄ свідчить про те, що в період 1980–х років масові суспільно-політичні рухи (суспільно-політичні рухи у вузькому розумінні цього поняття) сформувалися лише у балтійських республіках, Польщі, Чехії та Словаччині. Транзитні рухи Болгарії та Румунії лише частково відповідали індикаторам масових рухів, тоді як в Угорщині, Хорватії та Словенії зовсім не відповідали. Тому частина гіпотези щодо формування в усіх країнах ЦСЄ масових суспільно-політичних рухів не підтвердилася. Проте їх можна визначити як транзитні рухи у широкому розумінні цього поняття.

4. Трансформація політичних систем країн ЦСЄ проходила практично одночасно, що спричинено, перш за все, спільними назрілими проблемами та близькістю країн регіону одне до одного. Відповідно ці закономірності мали місце й у процесі формування та активізації діяльності суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ.

Значний вплив на утворення та особливості діяльності опозиційних рухів у країнах ЦСЄ мала Польща, що першою стала на шлях демократизації. Польська опозиція була найдосвідченішою у ЦСЄ та характеризувалася різноманітністю, що вплинуло на подальший успіх проєкту «Солідарність» та бажання наслідувати методи її діяльності рухами в інших країнах ЦСЄ. Для багатьох країн ЦСЄ потужним зовнішнім фактором активізації опозиційних суспільно-політичних рухів стала підтримка Заходу, США, а також політика СРСР.

Особливість діяльності суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ періоду 1980–1990 років полягала у тому, що вони носили мирний характер (не беручи до уваги Румунію, де участь «Фронту національного порятунку» у збройному повстанні була вимушеною) та характеризувалися широким плюралізмом.

Залучення людей до власної діяльності відбувалося шляхом організації масових мітингів та демонстрацій. Публічність стала невід'ємною умовою успішної діяльності. Вона розширювала можливості для активних дій і, відповідно, була необхідною для реалізації поставлених цілей.

Діяльність транзитних суспільно-політичних рухів у ЦСЄ була зумовлена національними особливостями кожної з країн. Наприклад, для Угорщини, Словенії та Хорватії публічність у діяльності опозиції не була характерною, оскільки масові суспільно-політичні рухи у цих країнах не сформувалися. «Угорський демократичний форум» та «Хорватський демократичний союз» хоч і можна вважати рухами у широкому значенні, мали усі ознаки політичних партій, тому у цих країнах не було антикомуністичних мітингів, демонстрацій чи інших масових акцій протесту. У Словенії кабінетна діяльність транзитного руху зумовлена його коаліційним характером. У Болгарії публічність більшою мірою була характерна на ранніх етапах діяльності «Союзу демократичних сил».

Мирний характер суспільно-політичних рухів і їх готовність до переговорів із владою сприяли впровадженню формату «круглих столів», які можна вважати досягненням перехідного періоду в ЦСЄ. У результаті цих переговорів було узгоджено дієві шляхи вирішення ряду актуальних проблем.

Формат «круглого столу» був характерний не для всіх країн, що пов'язано, перш за все, з особливостями перехідного періоду у кожній з держав ЦСЄ. Переговори такого типу відбулися у Польщі, Угорщині та Болгарії. Основна мета «круглих столів» у цих країнах була схожою (встановити строки для створення реформованої або нової політичної системи), проте умови проведення та наслідки певною мірою відрізнялися. Переговори «круглого столу» ознаменували собою закінчення стихійності протестів опозиції і початок мирної та більш організованої опозиційної діяльності.

5. Суспільно-політичні рухи країн ЦСЄ виникли у кризовий для їхніх держав період і мали на меті вирішення назрілих проблем. Проте з часом у їхній діяльність теж наступив етап кризи, що мав різні передумови та наслідки. У більшості країн ЦСЄ такий переломний момент у діяльності суспільно-політичних рухів виник через внутрішні суперечності та протиріччя між його лідерами. Непорозуміння всередині рухів виникло після досягнення ними визначених завдань. Це спричинило кризу в діяльності рухів, що у більшості випадків призвело до їхньої трансформації у політичні партії (за винятком литовського «Саюдісу», який розпався).

Перетворення суспільно-політичних рухів у політичні партії було зумовлено також участю у перших демократичних виборах. Перемога транзитних рухів надала їм можливість реалізації влади, а поразка (СДС у Болгарії) забезпечила перехід суспільно-політичних рухів на інший рівень: із позапарламентської опозиції у парламентську. Також причиною криз і подальшої трансформації чи розпаду транзитних рухів стала реалізація намічених цілей. Досягнення першочергової мети зумовило необхідність формування певної політичної програми, яка розрахована на довгострокову перспективу.

Трансформацію транзитних суспільно-політичних рухів у політичні партії зумовила низка чинників, серед яких можна виділити інституційні та ціннісні. До останніх, власне, можна віднести виникнення нових завдань на основі вирішення попередніх. Фактично цей чинник був характерним для більшості суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ. До категорії ціннісних чинників також можна віднести зміну політичного дискурсу внаслідок відсторонення комуністичних партій від влади та політичний плюралізм як цінність, що пізніше була інституційно закріплена у конституціях. Інституційні чинники, як і ціннісні, мали місце у всіх країнах. До цього виду факторів можна віднести прийняття нових конституцій і законів або внесення змін до вже існуючих (зокрема скасування статті про керівну роль комуністичних партій), а також участь в установчих виборах.

6. Різноманітність соціального складу суспільно-політичних рухів у більшості країн ЦСЄ свідчить про малоімовірність їх перетворення в одну партію. Серед прихильників і членів рухів були представники різних ідеологій, професій, вікових груп. Відповідно після того, як антикомунізм як мета став неактуальним, проявилася строкатість складу. Крім того, серед керівництва суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ було багато харизматичних лідерів, що мали власні погляди на подальшу долю руху, а

також відмінні інтереси та цілі. Це зумовило формування із транзитних рухів, зазвичай декількох партій. По дві партії утворилося із суспільних рухів у Румунії та Словаччині, три – у Чехії. У тих країнах, де утворилася одна партія (Естонія, Латвія, Угорщина, Хорватія), члени руху були більш згуртованими і готовими йти на компроміс. Польська профспілка «Солідарність» стала основою для формування багатьох партій, що було зумовлено строкатістю її складу, яка особливо після установчих виборів проявився у неможливості виробити загальноприйнятого для всіх рішення щодо подальшого плану дій. У Словенії опозиція мала коаліційний характер, тому після досягнення першочергової мети та формування відмінностей у поглядах на подальшу долю власних угруповань розпалась на більш, ніж три партії, що їх утворювали. Подібна ситуація була і в Болгарії. Із СДС після поразки на установчих виборах виокремилася ряд партій, які входили до його складу.

«Саюдіс» у Литві, на відміну від рухів у інших країнах ЦСЄ, розпався, не трансформувавшись у політичну партію, що фактично було зумовлено відповідним рішенням його керівництва.

Аналіз особливостей трансформації суспільно-політичних рухів країн ЦСЄ свідчить про формування із цих рухів політичних партій правого спрямування у більшості країн ЦСЄ, що обґрунтовано метою діяльності транзитних рухів. Виняток становили транзитні рухи Естонії, Румунії та частково Болгарії (БЗНС), що трансформувалися у лівоцентристські партії. Відповідно гіпотеза про формування з транзитних рухів країн ЦСЄ політичних партій правого ідеологічного спрямування підтвердилася не у всіх країнах.

7. Аналіз особливостей становлення, функціонування і трансформації транзитних рухів країн ЦСЄ дає можливість виокремити шість моделей розвитку суспільно-політичних рухів у країнах ЦСЄ: 1) плюралістичну (Польща та Чехія); 2) національну (Словаччина); 3) комуністичну (Румунія, Болгарія); 4) балтійську (Естонія, Латвія, Литва); 5) партійну (Угорщина, Хорватія); 6) коаліційну (Словенія). Виокремлення цих моделей свідчить про наявність національних особливостей розвитку рухів, що не завжди підпадають під загальний центрально- та східноєвропейський сценарій розвитку суспільно-політичних рухів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях із політичних наук:

1. Чміль І. Передумови виникнення та особливості діяльності суспільних рухів у країнах Вишеградської групи в період трансформації політичних систем / І. Чміль // Вісник Дніпропетровського університету: Серія Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ, 2013. – Вип. 23 (4). – С. 97-104. – 0, 3 д.а.
2. Чміль І. Протестні рухи країн Центрально-Східної Європи у 1980-1990 рр. (на прикладі Польщі, Чехії та Словаччини) / І. Чміль // Вісник Львівського університету: Серія філос.-політолог. студії. – Львів, 2015. – Вип. 6. – С. 238-247.
3. Чміль І. Коаліція ДЕМОС як чинник трансформації політичної системи Словенії / І. Чміль // Наукові праці. Серія Політологія. – Миколаїв. – 2015. – Вип. 248. – С. 74–78.

*Статті у періодичних виданнях іноземних держав
з політологічної тематики:*

1. Чміль І. Теоретико-методологічні засади дослідження суспільних рухів / І. Чміль // *Evropský politický a právní diskurz*. – Svazek 1. – 6. vydání. – Brno, 2014. – S. 106–125.
2. Чміль І. Особливості трансформації суспільних рухів у політичні партії (на прикладі Чехії та Словаччини) / І. Чміль // *Studium Europy Środkowej i Wschodniej*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie. – Kutno, 2015. – nr. 3. – S. 7–16.

Інші публікації за темою дисертації:

1. Чміль І. Інституційні та ціннісні чинники трансформації суспільних рухів у політичні партії (на прикладі країн Центрально-Східної Європи) / І. Чміль // *Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук : матер. II Всеукр. наук. конференції (м. Дніпропетровськ, 29-30 листопада 2013 р.)*. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 160–162.
2. Чміль І. Теоретико-методологічні засади дослідження суспільних рухів / І. Чміль // *Тези звітної наукової конференції філософського факультету*. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – Вип. 11. – С. 183–188.
3. Чміль І. Особливості діяльності громадських рухів у країнах Прибалтики / І. Чміль // *Тези звітної наукової конференції філософського факультету*. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – Вип. 12. – С. 185–190.
4. Чміль І. Особливості трансформації політичних систем країн Центрально-Східної Європи як передумова появи нових політичних партій / І. Чміль // *Науковий діалог «Схід-Захід» : матер. III Всеукр. наук.-практ. конференції з міжнародною участю (м. Кам'янець-Подільський, 7 червня 2014 р.)*. – Дніпропетровськ : ТОВ «Інновація», 2014. – Ч. 4. – С. 46–49.
5. Чміль І. Кризи суспільних рухів у країнах Центрально-Східної Європи / І. Чміль // *Політичні кризи в державах та регіонах Європи: внутрішні передумови та зовнішні виклики у XX – на початку XXI століть : матер. Міжнар. наук. конференції*. – Ужгород, 2014. – С. 114–117.
6. Чміль І. Діяльність суспільних рухів як передумова зміни публічності політики у країнах Центрально-Східної Європи / І. Чміль // *Політика: теорія та практика в сучасному суспільстві : матер. Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Берегово, 29 квітня 2015 р.)*. – Дніпропетровськ : ТОВ «Інновація», 2015. – С. 70–73.

АНОТАЦІЯ

Чміль І. І. «Становлення, функціонування і трансформація суспільно-політичних рухів у політичні партії (на прикладі країн Центрально-Східної Європи)». – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2016.

Дисертацію присвячено комплексному аналізу суспільно-політичних рухів у країнах Центрально-Східної Європи в період 80–90-х років XX століття, а також

дослідженню трансформації цих рухів у політичні партії. У роботі застосовано і проаналізовано поняття «транзитних рухів», виокремлено їх чинники формування та основні індикатори. Особливу увагу зосереджено на дослідженні мети та соціального складу транзитних рухів країн Центрально-Східної Європи. Розкрито особливості діяльності суспільно-політичних рухів країн регіону та вплив зовнішніх факторів на їх розвиток. Проаналізовано публічність як одну з основних характеристик діяльності суспільно-політичних рухів країн Центрально-Східної Європи та охарактеризовано формат переговорів «круглого столу». Розглянуто кризи транзитних рухів у країнах Центрально-Східної Європи, окреслено чинники та наслідки їх трансформації у політичні партії в країнах регіону. На основі здійсненого аналізу виокремлено шість моделей розвитку суспільно-політичних рухів у досліджуваних країнах.

Ключові слова: суспільно-політичний рух, політична партія, трансформація політичної системи, незалежність, комуністичні партії, криза, демократизація, революція, реформи.

АННОТАЦІЯ

Чміль І. І. «Становление, функционирование и трансформация общественно-политических движений в политические партии (на примере стран Центральной и Восточной Европы)». – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2016.

Диссертация посвящена комплексному анализу общественно-политических движений в странах Центральной и Восточной Европы в период 80-90-х годов XX века, а также исследованию трансформации этих движений в политические партии. В работе применено и проанализировано понятия «транзитных движений», выделено их факторы формирования и основные индикаторы. Особое внимание сосредоточено на исследовании цели и социального состава транзитных движений стран Центрально-Восточной Европы. Раскрыты особенности деятельности общественно-политических движений стран региона и влияние внешних факторов на их развитие. Проанализировано публичность как одну из основных характеристик деятельности общественно-политических движений стран Центрально-Восточной Европы и охарактеризовано формат переговоров «круглого стола». Рассмотрены кризисы транзитных движений в странах Центрально-Восточной Европы, обозначены факторы и последствия их трансформации в политические партии в странах региона. На основе проведенного анализа выделено шесть моделей развития общественно-политических движений в исследуемых странах.

Ключевые слова: общественно-политическое движение, политическая партия, трансформация политической системы, независимость, коммунистические партии, кризис, демократизация, революция, реформы.

SUMMARY

Chmil Iryna. “Formation, Functioning and Transformation of Social and Political Movements into Political Parties (through the example of the Central and Eastern European Countries)”– Manuscript.

The thesis for obtaining the scientific degree of Candidate of Political Sciences in the specialty 23.00.02. – Political institutions and processes. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2016.

The thesis is devoted to the analysis of social and political movements in the Central and Eastern European countries in the 80-90s of the twentieth century, as well as to the research the transformation of these movements into political parties. The analysis of scientific problem, development, theoretical and methodological foundations of social and political movements and political parties research is made in detail. In particular thesis contains key concept definitions with analyzed features, signs, functions, basic typology of political movements and political parties. A distinction between social and political movements and other types of associations (NGOs, trade unions, political parties) is made.

Based on the analysis of the theoretical and methodological background of the research, the concept of “transit movements” related to the anticommunist movements in the Central and Eastern European countries is introduced and a region-wide and national specific nature of their development is studied. The formation factors and common indicators of the transit movements are distinguished, their goal and social structure are analyzed. The evolution of the change in goals of the movements during the whole period of their existence is shown and the interdependence between the level of the communist party influence in a country and the social structure of the transit movement is considered. The peculiarities of the activity of the social and political movements in the countries of the region and the influence of the external factors on their development are shown; in particular, a significant influence of the “Solidarity” Polish trade union on the choice of the activity methods made by the movements in our countries is substantiated. The work also analyzes the main characteristic features of the transit movements in the Central and Eastern European countries with a particular attention being drawn to the publicity and peaceful nature of the movements. In the context of considering the peculiarities of the activity of the social and political movements in the Central and Eastern European countries the format of a “round table” as a means of consensus-building among the social and political movements and the government in the Central and Eastern European countries is considered. The prerequisites and specific nature of the conduct and consequences of the “round table” negotiations in Bulgaria, Poland and Hungary are analyzed.

The thesis considerably focuses on the consideration of the crises of the social and political movements in the Central and Eastern European countries and studies the causes of conflicts and misunderstandings in the governing bodies of the movements. The institutional and value factors of the transformation of transit movements into political parties in the countries of the region are described and their role in the institutionalization of the movements is defined. The consequences and qualitative parameters of the transformation of transit movements into political parties in the Central and Eastern European countries are considered, in particular, it is pointed out that the number of

political parties formed out of the transit movements in the countries of the region depended on the homogeneity level of the social structure of the movements. The results of the constituent elections and the subsequent parliamentary elections in the Central and Eastern European countries are analyzed and the peculiarities and consequences of the participation of the movements and political parties formed on their basis in these elections are studied. Based on the performed analysis, the six models of development of the social and political movements in the countries under study are distinguished: pluralistic, national, communist, Baltic, party and coalition.

Keywords: social and political movement, political party, transformation of political system, independence, communist parties, crisis, democratization, revolution, reforms.